

УДК: 82-6:82

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС МИКОЛИ ТКАЧУКА

Володимир Кузьменко

Стаття присвячена висвітленню життєвого й творчого шляху відомого літературознавця Миколи Ткачука

В статье рассматривается жизненный и творческий путь известного литературоведа Николая Ткачука

The life and works of literary critic Nicola Tkachuk are under investigation

Ключові слова: літературознавець, оповідна форма, наратологія, критик.

Формула «сродної праці» українського любомудра Григорія Сковороди – «бджола-герб мудрої людини» і романтична інвектива письменника й кіномитця Олександра Довженка – «поспішайте творити добро!» визначають і життєве кредо Миколи Платоновича Ткачука, знаного й шанованого серед освітян педагога, критика й літературознавця, автора підручників і хрестоматій для вищої і середньої школи. Його фундаментальні праці в царині науки про літературу, численні студії, написані в жанрі «рухомої естетики», полемічні виступи в пресі, на радіо й телебаченні ось уже майже сорок років перебувають на бистрині часу, збуджують поточний літературний процес, точно означаючи його фарватер, застерігають від зумисно вимурованих гребель і водоспадів.

Свої перші кроки в літературу та в науку про неї Микола Ткачук зробив ще у юнацькому віці, навча-

ючись на філологічному факультеті Житомирського державного педагогічного інституту імені Івана Франка. На формування світогляду, естетичних уподобань та любові до художнього слова молодого і допитливого студента мав неабиякий вплив його земляк, викладач Борис Тен, відомий перекладач «Іліади», «Одісеї» Гомера, а також творів Данте, Шекспіра та багатьох авторів світової літератури українською мовою. Микола Васильович Хомичевський (Борис Тен) піклувався про свого земляка-студента, формував його естетичний смак, навчав вдумливо і тонко проникати в художню структуру твору, бачити порушені в ньому загальнолюдські цінності (гуманізм і антилюдяність, моральне й аморальне, вибір шляху і відповідальність за нього, значення вчинку, життя справжнє та його імітація та інші). Так, обговорюючи роман Томаса Манна «Зізнання авантюриста Фелікса Круя» Микола

Васильович звернув увагу на те, як розвінчує героя оповідь від першої особи, а в «Особняку» Фолкнера ускладнена оповідна форма: розповідь ведеться від трьох оповідачів, що послідовно накладають свої малюнки і свою інтерпретацію на одну й ту ж подію. Микола Ткачук збагнув, що нарративна організація твору – важливий чинник моделювання художнього світу та вираження естетичних концепцій митця. Невипадково зацікавлення наратологією (теорією оповіді) М.Ткачука було постійним, зумовило появу фундаментальної літературознавчої праці «Наративні моделі українського письменства» [Ткачук 2007: 463], яка відіграє важливу роль у сучасній науці про літературу в Україні, спонукаючи вивчати наратологію як особливу гуманітарну дисципліну, яка тільки тепер формується на полі рідної словесності. Вона спрямувала інтерес українських літературознавців у нову ділянку науки про літературу – наратологію, яка дає можливість по-новому прочитати формування українського письменства, його оповідні стратегії і новаторські пошуки, висвітлити комунікативні аспекти наративу, розповідні інстанції, чергування променів зору на подію, а відтак естетичну функцію нейтральної, внутрішньої, зовнішньої фокалізацій, сюжетокреативні трансформації, функції часово-просторової організації тексту і різноманіття зв'язків у наративному тексті.

У студентські роки Микола Ткачук брав участь у засіданнях літературної студії під керівництвом відомого критика, літературознавця та земляка Степана Петровича Пінчука (протягом декількох поколінь родини Пінчуків та Ткачуків і досі приятелю-

ють), що благословив на творчість не одну сотню своїх вихованців. Микола на студії читав свої художні спроби пера, написану ним п'єсу, уривки з роману «Зозулин льон».

Проте Микола Платонович обрав шлях критика і літературознавця. Ще студентом інституту дебютував у 1971 році в журналі «Дніпро» (№ 11), опублікувавши статтю «Що розвиднілось у «Розвидні»?», в якій висілювався поетичний світ Михайла Клименка та характер його естетичних шукань. Дивує сміливість суджень молодого критика, який підкреслив, що книзі поета «оспівування природи впливає скоріше не з замилювання нею, а з натурфілософії поета. Натурфілософія – не тільки наділення природи ознаками чуття і свідомості, а й визнання єдності природи як живого організму, як викінченої системи життя» [Ткачук 1971: 148]. Молодий критик відійшов від тодішнього заангажованого погляду на художній твір, який культивувала тодішня критика, розглядаючи в художньому тексті тільки соціальні аспекти життя. Молодий критик акцентував власне на естетичний вимір художнього твору, зауваживши у творчості Михайла Клименка «злиття різнорідних компонентів пейзажу: різьбленої зорової точності і ліричної безпосередності, яка має схвилювати читача тою ж емоцією, що й ліричного героя. Цікава його метафорика, дещо протилежна персоніфікації, сміливе перенесення на людські почуття ознак процесів, що відбуваються зимою в дереві» [Ткачук 1971: 148 – 149]. Микола Ткачук акцентує на рецептивно-функціональному вимірі аналізу твору, можливості діалогу і співтворчості поета зі своїм читачем. Доречно критик звернув увагу на

культивування М.Клименком на українському словесному полі жанрових різновидів лірики рубаї («Пють олені із озера блакить - / Краси такої більше не відкрить: / В безодню проросли гілясті роги, / Зоря на дні розорено горить»), хокку: «Слід вітати звернення М.Клименка до форми рубаї та хокку. У трьох рядках – ідейна наснага, карбованість, відсутність баластичних слів для ритму, єдність пластичної картини. Це потребує чималої майстерності. Проте не скрізь витримано канонічний розмір хокку (5, 7, 5), авторові доводиться зважати на труднощі такого короткого рядка». Ось як відзначено майстерність хокку українського митця: «Швіркун просвердлив ніч, / У дірочку нечутно / Вливається зоря»; «Прийшли воли туману / До хати лісника / І під ворітьми стали». Висновки дослідника відзначається глибоким узагальненням, розумінням еволюції житомирського поета: «М.Клименко стаз щедріший на фарби, філософічніший у філософії. Усе більше життєвої енергії і мудрості виливається з його душі, все економніше ставить поет до слова, усе впевненіше звертається до нових форм. Добре розвиднілось у «Розвидні!» [Ткачук 1971: 150].

Після закінчення інституту М.Ткачук працював учителем української мови і літератури та французької мови у середніх школах Рівненщини. Водночас активно друкувався в літературних часописах «Вітчизна», «Дніпро», «Прапор», «Літературна Україна» (переважно літературно-критичні статті з проблем сучасного художнього процесу) і в наукових збірниках і журналах «Українське літературознавство», «Українська мова та література в школі»

та інші (розвідки про поезику романів Михайла Стельмаха, про творчість Івана Франка, Юрія Федьковича, Василя Стефаника).

З 1974 року М. Ткачук – викладач української мови Рівненського державного педагогічного інституту, а згодом – аспірант кафедри української літератури Київського державного педагогічного інституту імені М.Горького (тепер М.П. Драгоманова). Кандидатську дисертацію про естетичну концепцію людини в романах Михайла Стельмаха написав під керівництвом академіка Петра Хропка. Після захисту дисертації 11 листопада 1979 року був направлений на викладацьку роботу до Тернопільського державного педагогічного інституту, в якому було відкрито філологічний факультет. Пройшов усі щаблі викладацької діяльності від асистента, старшого викладача кафедри історії української літератури до професора, завідувача кафедри, декана філологічного факультету. Докторську дисертацію «Жанрова структура прози Івана Франка» захистив у 1988 році. Член Національної Спільки письменників України.

Упродовж усієї своєї діяльності Микола Ткачук завжди почувався істинним українцем. І в добу арештів нашої інтелігенції, існування «чорних списків» (кого – не друкувати), цензурних лещат, що перекривали кісень будь-якій творчій особистості, а надто – українським митцям. І нині, коли вітчизняна культура кинута на поталу стихійному дикому ринкові, а влада за 18 років не спромоглась ухвалити законів, які б забезпечували українській книжці, телебаченню, пресі, взагалі культурі, правовий пріоритет на «нашій несвоій землі».

У ході розповіді про життєві перехрестя ювіляра варто ширше сказати також і про літературно-критичну та літературознавчу грань його творчої діяльності. Вчений цікавиться жанрово-родовою своєрідністю художньої літератури, досліджуючи її на всіх етапах історичного розвитку, захоплюється розкриттям естетичної концепції людини і світу, як вона втілюється в художній структурі тексту. Досліджуючи творчість Михайла Стельмаха, Микола Ткачук акцентував на гуманізмі і красі як провідної естетичної ідеї його романістики. Естетична ідея гуманізму і концепція людини переплітаються. Мистецтво зображує людину і є людським сприйманням (рецепцією), осмисленням, оцінкою зображуваного, і реалізує людський погляд на світ, людський образ світу. В цьому контексті знаковою для тодішнього літературознавства, що прагнуло оновлення дослідницького інструментарію, була стаття молодого літературознавця «Концепція дійсності і людини в романі Михайла Стельмаха «Дума про тебе» (1973). В тодішньому радянському літературознавстві це був незвичний термін «концепція людини», «концепція дійсності». Вчений акцентував на тому, що «розглядаючи проблему, якою є концепція людини в Михайла Стельмаха, потрібно зважити не лише на соціологічний вимір цієї концепції, а й на властиве видатному письменникові загальнолюдське етичне наповнення поняття «людина» і «людяне». Життя – для М. Стельмаха – є рух, розвиток і активність, це зіткнення і конфлікти. За філософською й етичною інтерпретацією письменника, життя обіймає і працю, і моральні проблеми, і буден-

ні людські турботи. Життю протистойть смерть, зло, мертвотний застій, насильство, фашизм, війна, «той проклятий хапун». Стельмахові притаманний смак до етичних узагальнень, нерідко він персоніфікує добро, любов, зло тощо. У світі він бачить дві взаємовиключні сили – добро і зло, життя і смерть, людяність і нелюдську жорстокість» [Ткачук 1973: 19].

Як критик Микола Ткачук переважно осмислює динаміку українського літературного процесу ХХ – початку ХХІ століття. «Головне спрямування його статей, рецензій, оглядів, нарисів творчості митців, – справедливо відзначає Петро Сорока в одній із критичних студій про Миколу Ткачука, – естетична природа художніх пошуків, своєрідність образного світу, внесок в українську та світову літературу таких майстрів слова, як-от: Олеся Гончара, Михайла Стельмаха, Дмитра Павличка, Івана Драча, Бориса Олійника, Валерія Шевчука, Володимира Яворівського, Любов Забашти, Ірини Жиленко, Василя Стуса» [Сорока 2007: 603]. Особливу увагу приділяє критик висвітленню самотності творчої індивідуальності поетів різних поколінь, виокремленню стильових доміант, ідейно-тематичної і жанрової типології сучасної української поезії, прагне з'ясувати інтертекстуальне поле представників «Празької школи», «Нью-Йорської групи» чи «Київської школи поетів».

Як історик і теоретик літератури науковець захоплено аналізує перипетії розвитку нового та новітнього українського художнього письменства, розробляє вузлові проблеми генології та наратології. Схвальні відгуки літературознавців, критиків,

педагогів і студентів-філологів отримали такі видання Миколи Ткачука, як «Жанрова структура романів Івана Франка. Монографія» (Тернопіль, 1996), «Концепт натуралізму і художні шукання в «Бориславських оповіданнях» І. Франка. Навчальний посібник» (Тернопіль, 1997), «Українська поезія останньої третини XIX століття: основні тенденції розвитку й естетична стратегія. Навчальний посібник» (Тернопіль, 1998), «Лірика Маркіяна Шашкевича. Монографія» (Тернопіль, 1999), «Інтерпретації. Літературно-критичні статті, творчі портрети українських поетів XX століття. Дослідження» (Тернопіль, 1999), «Поетика балад Левка Боровиковського. Монографія» (Тернопіль, 2000), розділи в підручниках для середньої та вищої школи: «Українська література: Підручник для 11 класу середніх загальноосвітніх навчальних закладів» (К., 2002, 2004), «Історія української літератури XIX століття (70-90 роки)»: У 2-х кн. (К., 2002) та інші, «Жанрова структура прози Івана Франка. Бориславський цикл та романи з життя інтелігенції. Монографія» (Тернопіль, 2003), «Наративні моделі українського письменства. Монографія» (Тернопіль, 2007) та інші.

У кінці 80-х років XX століття Микола Платонович заприятелював з репатріантом, викладачем французької мови в Тернопільському медичному інституті Луциком Василем, який подарував йому комплекти французького журналу «Langagts», збірник праць структуралістів «Théorie d'ensemble», монографію А. Греймаса «Sémantique structural recherche de méthode» (Paris, 1966) та інші праці Ц.Тодорова, Ю.Кристевої, які допомогли українському літерату-

рознавцю розгортати свій науковий дискурс у структурно-семіотичному річищі. Загалом внутрішнім ідеалом дослідника, історика і теоретика літератури для М.П.Ткачука була творча особистість Івана Франка, його підхід до літературно-мистецьких явищ, в якому естетичний, етичний, національно-суспільний підходи зливались в єдиний теоретико-історичний метод аналізу і критерій оцінки літературного твору. Цей Франків протезізм Микола Ткачук поєднав з методологією французьких структуралістів та постструктуралістів групи «Tel Quel» (Р.Барт, Ю.Кристева, К.-Б.Клемен, А.Ж.Греймас, Ж.-К. Коке та інші). Для М.П.Ткачука важливою була думка Р.Барта про вивчення типології текстової організації мовлення, тобто дискурсів. Французький дослідник оперував поняттям «текст», яке допомагає по-іншому сприймати літературні твори, їх герменевтичну природу, предметом яких є дискурс, себто текстова організація наративу. В цьому форматі з'явилися знакові для українського літературознавства монографії «Жанрова структура романів Івана Франка» (1977), «Жанрова структура прози Івана Франка. Бориславський цикл та романи з життя інтелігенції» (2003), «Лірика Івана Франка» (2006), в яких він заклав основи української наратології, тобто теорії оповіді, викладових форм у художньому творі. Монографія «Наративні моделі українського письменства» М.Ткачука – непроминальне явище в сучасному українському літературознавстві, повертає його у нове річище пошуків і здобутків.

М.Ткачук постійно оновлює літературознавчий інструментарій. З його легкої руки активно освоюється

наратологічна термінологія. Сьогодні загальнозживаним є поняття «жанрова матриця», цей термінологічний неологізм вперше запровадив автор монографії про прозу Івана Франка. Для молодих дослідників подаємо його визначення: «Кожен художній твір має свою сітку, тобто матрицю... Матриця жанру – це не тільки його решітка, структура, але й модель, його смисл. Вона має сталі, константні, застигли ознаки і мінливі, динамічні, індивідуальні в кожного митця, інваріантні і коваріантні прикмети. Матриця жанру охоплює і співвідносить множинність і сукупність його прикмет, що за ними й відносимо той чи інший твір до якого жанрового різновиду. Вона генерує художній смисл і є функціональною. Жанрова матриця – це глибинна змістова структура, своєрідний код для узагальнень про сам жанр твору. Вона виявляється і на рівні змісту, і на рівні поетики. В кожному творі матриця специфічна й особлива, але має і сталі характеристики, що ведуть у «пам'ять жанру», його родово-видову характерність, вказуючи на традиційні риси і допомагаючи процесу естетичної комунікації. Матриця жанру фіксує певну проблемно-тематичну ознаку твору, проте не вичерпується нею, хоч холодне для неї тип змісту. В елегії, наприклад, стрункість структури була пов'язана з використанням певних естетичних маркерів, символів: традиційних образів пастуха і пастушки, сюжету, міфологічних алегорій – все це налаштовувало читача на ідилічні настрої, на певну матрицю жанру, на конкретні жанрові очікування» [Ткачук 2003: 5].

Загалом у творчому доробку Миколи Ткачука – понад чотириста

літературно-критичних публікацій. І значна частка з цього доробку ювіляра – і сьогодні в науковому обігу фахівців. Ось лише кілька відгуків про літературознавчі праці Миколи Ткачука: «Франкознавча студія М. Ткачука адресується передусім франкознавцям. І це не каламбур. Вона для тих, хто знайомий зі спадщиною Франка і береться за її поглиблене вивчення. Він оперує текстами бориславського циклу і романами з життя інтелігенції як метатекстом. Своєрідність його підходу до предмета дослідження є ретельний аналіз жанрово-композиційних, структурно-морфологічних, стильових вимірів прози Франка. Для цього Микола Ткачук розглядає її в широкому європейському контексті і застосовує новітні методи, новий понятійно-термінологічний апарат...» [Гром'як 2003: 604], – писав Роман Гром'як про одну з франкознавчих публікацій ювіляра.

Лідія Мецевко-Бекерська так оцінює книгу М. Ткачука «Наративні моделі українського письменства»: «Монографія професора Миколи Ткачука має всі підстави вважатися початком нового теоретико-методологічного напрямку в сучасному українському літературознавстві. Дослідження аспектів типових чи унікальних наративних моделей як аналітична константа вивчення творчості окремих письменників видається надзвичайно перспективним для формування вітчизняного науково-термінологічного дискурсу та актуальним у контексті новітніх тенденцій світового літературознавства» [Мецевко-Бекерська 2007: 94].

А ось рецептивне судження Михайла Ониськіва про іншу працю ювіляра: «Монографія «Лірика Івана

Франка» М.Ткачука є цікавим дослідженням, по-науковому вагомим, яке принесе користь і літературознавцю, і студенту, і викладачеві і вчителю середньої школи, загалом широкому колові читачів» [Ониськів 2007: 4]. Справді, висловлюючись словами Анатолія Толстоухова, літературознавець написав працю у світі нової парадигми літературознавства, підніс франкознавство на новий щабель.

І таких відгуків, рецензій, оглядів праць М.Ткачука можна називати десятками. Отже, творчий доробок ювіляра сьогодні викликає чималий інтерес у широкого кола читачів, тим самим засвідчуючи, що з процесами національного відродження в Україні відроджуються та утверджуються і кращі традиції вітчизняного літературознавства.

Миколі Платоновичу Ткачуку щойно виповнилося 60. Це – пора життєвої і творчої зрілості, пора підсумків бодай у «попередньому чи-

танні». А здобутки у Миколи Платоновича щедрі і вагомі. До того ж свій ювілей науковець зустрічає у розквіті сил. Дивлячись на міцну постать цього альтруїстичного та енергійного чоловіка, важко повірити, що йому виповнилось 60. Чи не про таких життєрадісних сонцепоклонників і добротворців говорив Максим Рильський:

Це небагато-шістдесят...

Буває й більше часом.

Сердець таких, як у хлоп'ят,

Ми, друже, не погасим.

Взяли бо ми з собою в путь

Один запас багатий –

Штуковину, яку зовуть

Поезією, брате.

*Тож побажаємо ювілярові
творчої наснаги, нових рясних
ужинків і незмінної його супут-
ниці у житті й творчості –
Поезії.*